

Agnieszka TARGOŃSKA

Uniwersytet Przyrodniczy
Katedra Terenów Zieleni
Poznań, Polska
e-mail: ktzagac@au.poznan.pl

KSZTAŁTOWANIE SPOŁECZNYCH POSTAW PROKRAJOBRAZOWYCH

słowa kluczowe: tereny przykościelne, Wielkopolska, postawy prokrajobrazowe, zagospodarowanie przestrzenne

WPROWADZENIE

W latach 80. XX w. zaczęto powszechnie dostrzegać konieczności ochrony środowiska. Do szkolnych programów nauczania trafiły zagadnienia związane z ochroną przyrody, media zaczęły poświęcać sporo miejsca tej tematyce. Udoskonalono i rozbudowano system prawny, który pozwolił objąć ochroną obszary najcenniejsze pod względem przyrodniczym. Natomiast znajomość zagadnień dotyczących kształtowania i ochrony krajobrazu kulturowego w powszechnej świadomości społecznej nadal zajmuje miejsce marginalne. A przecież jednostkowe działania, dokonywane choćby w obrębie niewielkich działek, składają się na ogólną postać krajobrazu.

Tezę o deficycie społecznych postaw prokrajobrazowych potwierdzają wyniki badań przeprowadzonych nad krajobrazem Wielkopolski w latach 2006-2007.

CEL I METODA BADAŃ

Celem badań było stwierdzenie, na ile podstawowe założenia przyjmowane w opracowaniach z dziedziny architektury krajobrazu są realizowane w praktyce. Wzmiankowane założenia to:

- ochrona wartości kulturowych i przyrodniczych,
- nawiązywanie do tradycji miejsca,
- umiejętne wpisywanie nowych obiektów w zastany krajobraz.

Do badań wytypowano tereny przykościelne w 35 wielkopolskich wsiach. Wybrano szczególnie przypadki, jakim jest otoczenie kościołów zabytkowych. Są to

przestrzenie o niewielkiej skali, do aranżacji których nie zwykło się zatrudniać specjalistów. O ich zagospodarowaniu decydują proboszczowie i wspólnoty parafialne.

W pierwszym etapie pracy, na podstawie literatury i własnych obserwacji terenowych, ustalono model tradycyjnego zagospodarowania terenów przykościelnych. Uwzględniając wcześniej podane założenia uznano, że rozwiązania tradycyjne są właściwym sposobem zagospodarowania omawianych obszarów. Stopień zachowania charakteru historycznego jest istotnym kryterium, ponieważ badane tereny towarzyszą obiektom zabytkowym. Następnie oceniano na ile zagospodarowanie działek kościelnych nawiązuje do rozwiązań modelowych. Podczas oceny pod uwagę brano kompozycję i dobór roślin oraz kompozycję i dobór materiałów małej architektury i nawierzchni. Uwzględniano także ogólną dbałość o teren.

MODEL TRADYCYJNEGO ZAGOSPODAROWANI TERENÓW PRZYKOŚCIELNYCH

Cechy charakterystyczne dla tradycyjnego zagospodarowania otoczenia kościołów wiejskich:

- teren przykościelny zajmuje obszar o kształcie nieregularnego owalu lub prostokąta wielkości do 0,5ha,
- ogrodzenie jest drewniane lub metalowe na podmurówce. Czasem stanowi je mur. Wejście podkreślone jest ozdobną bramą,
- wzdłuż ogrodzenia rosną są rzędowo duże drzewa liściaste - najczęściej lipy drobnolistne, kasztanowce białe, jesiony wyniosłe lub klony pospolite. Spotyka się też pojedyncze okazałe dęby szypułkowe. Przy kościołach nie stwierdzono starych drzew iglastych,
- pozostałą zielenią stanowią małe rabatki przy krzyżu lub figurze i rzadko koszony trawnik,
- na terenie przykościelnym znajdują się często: dzwonnica, krzyż, figury świętych, nagrobki,
- raczej brak nawierzchni utwardzonych. Droga prowadzi od bramy do głównego wejścia do świątyni i wokół budynku. Czasem istnieją dodatkowe ścieżki łączące kościół z furtką boczną i plebanią.

OCENA ZAGOSPODAROWANIA TERENÓW PRZYKOŚCIELNYCH

W celu przeprowadzenia obserwacji szczegółowych wybrano 35 wsi, w których do Rejestru Zabytków wpisano tylko kościoły. Otoczenie tych kościołów, czyli dawne cmentarze przykościelne, jako całość nie figuruje w Rejestrze, a więc nie podlega ochronie Konserwatora Zabytków. W niektórych przypadkach istnieją wpisy dla wybranych elementów małej architektury np. ogrodzeń, dzwonnicy, nagrobków, figur. Taki stan prawny umożliwia pełną swobodę w gospodarowaniu na działce kościelnej.

Tab. 1. Ocena zagospodarowania terenów przykościelnych.

Tab. 1. Assessment of management of church grounds.

Nr	Wieś	Roślinność		Mała architektura		Nawierzchnie		Ogólna dbałość
		Kompozycja	Dobór gatunków	Kompozycja	Materiał	Kompozycja	Materiał	
1	Brudzewo	T	M	M	M	T	M	3
2	Brzostków	M	M	T	T	T	W	3
3	Buczek Wielki	M	M	M	M	M	W	2
4	Chłudowo	W	W	M	M	W	M	3
5	Ciążeń	W	M	T	T	T	W	3
6	Cienin Kościelny	M	M	T	T	T	M	1
7	Komorniki	T	M	T	T	M	W	3
8	Kozielsko	T	T	M	M	M	M	3
9	Lechlin	M	M	M	M	W	W	1
10	Leżenica	M	M	T	M	T	M	1
11	Lotyń	W	W	M	M	M	W	3
12	Łomnica	M	M	M	T	M	W	3
13	Łukowo	M	M	M	M	M	M	3
14	Magnuszewice	T	T	M	T	M	W	3
15	Maniewo	M	W	M	T	T	W	1
16	Nowa Wieś Król.	T	T	M	M	T	W	3
17	Objezierze	M	M	T	T	T	W	3
18	Panienka	M	M	T	T	T	W	2
19	Podlesie Kościelne	M	M	T	M	T	M	1
20	Potulice	M	T	T	T	T	W	3
21	Pruśce	M	M	M	T	M	W	2
22	Radawnica	W	M	M	M	M	W	1
23	Radlin	T	T	T	T	T	W	3
24	Rożnowo	W	M	W	W	W	W	3
25	Róża Wielka	W	W	M	M	T	M	3
26	Skórzewo	T	T	T	T	T	W	2
27	Sławoszew	M	M	M	M	T	W	3
28	Stara Łubianka	W	M	M	M	T	M	2
29	Stara Wiśniewka	M	M	T	M	T	M	3
30	Szydłowo	W	M	W	W	M	W	2
31	Trąbczyn	W	W	M	M	M	W	2
32	Waliszewo	T	M	T	T	T	T	1
33	Wiry	M	M	M	M	M	W	2
34	Zakrzewo	W	W	W	W	M	W	3
35	Zieliniec	W	W	T	M	W	W	1

Źródło: opracowanie własne.

Source: own compilation.

Oznaczenia do tab. 1

Kompozycja oraz dobór gatunków i materiału	Ogólna dbałość
T – tradycyjna	1 - niedostateczna
M - mieszana	2 - zadowalająca
W – współczesna	3 - duża

Legend to tab. 1

Composition and selection of species and materials	Overall care
T – traditional	1 - unsatisfactory
M - mixed	2 - satisfactory
W – contemporary	3 - considerable

W wyniku przeprowadzonej oceny stwierdzono, że ogólna dbałość o teren przykościelny była w 19 przypadkach duża (54%), w 8 (23%) zadowalająca, a w pozostałych 8 (23%) niedostateczna. Podsumowanie badań prowadzonych w odniesieniu do składowych terenu, czyli roślinności, małej architektury i nawierzchni przedstawiono w tab. 2.

Tab. 2. Podsumowanie oceny zagospodarowania terenów przykościelnych.**Tab. 2.** Overall assessment of management of church grounds.

	roślinność				mała architektura				nawierzchnie			
	kompozycja		dobór gatunków		kompozycja		materiał		kompozycja		materiał	
	ilość	%	ilość	%	ilość	%	ilość	%	ilość	%	ilość	%
tradycyjna	8	23	6	17	14	40	14	40	18	51	1	3
mieszana	16	46	22	63	18	51	18	51	13	37	10	28
współczesna	11	31	7	20	3	9	3	9	4	12	24	69

Źródło: opracowanie własne.

Source: own compilation.

Stwierdzono nieduży odsetek kościołów, wokół których kompozycja i dobór roślin pozostały historyczne. Najczęściej tradycyjny układ zachowują stare, duże drzewa liściaste (rosną rzędowo wzdłuż ogrodzenia). Niestety wokół wielu kościołów mają one radykalnie przycięte korony, a ich stan zdrowotny budzi poważne zastrzeżenia. Ta nieudolna pielęgnacja często prowadzi do obumierania drzew, czego konsekwencją jest wycinka. W takim przypadku charakter otoczenia kościołów zmienia się radykalnie.

Zauważono, że nagminnie dosadzane są rośliny iglaste - przede wszystkim świerki i żywotniki. Najczęściej sadzone są rzędowo wzdłuż ogrodzenia, jako uzupełnienie lub zagęszczenie istniejących zadrzewień. Bywają też chaotycznie rozmieszczone

(pojedynczo lub grupami) na całym terenie. Wielokrotnie obserwowano rośliny posadzone zbyt blisko ściany kościoła. Taka lokalizacja w przyszłości może wywołać liczne problemy natury nie tylko kompozycyjnej, lecz także technicznej. Przeważają młode rośliny mające niewielkie gabaryty. Ich oddziaływanie krajobrazowe jest nieduże. Sytuacja zmieni się za kilkanaście lat, gdy osiągną spore rozmiary i zasłonią elewacje oraz zawężą przestrzeń wokół kościołów. Tak stało się już w Maniewnie, gdzie rząd wysokich daglezi i modrzewi został podkrzesany, aby umożliwić przejście wokół budynku.

W obrębie małej architektury najczęściej obserwowano kompozycję mieszaną oraz jednoczesne występowanie tradycyjnych i nowoczesnych materiałów użytych do jej wykonania. Współczesne elementy to tablice ogłoszeń, latarnie, reflektory, stojaki na rowery, nowe krzyże misyjne. Urządzenia te sytuowane są w pobliżu zabytkowych dzwonnicy, nagrobków, figur i ogrodzeń. Wokół wielu kościołów dokonano przeróbek lub wymiany elementów zabytkowych na współczesne. Forma i materiał nowych obiektów często są agresywne w stosunku do historycznego otoczenia. Zabytkowe elementy małej architektury ulegają degradacji również na skutek zaniedbań. Obserwacja ta dotyczy przede wszystkim nagrobków i ogrodzeń. Najbardziej kuriozalnym zjawiskiem jest wykorzystywanie kamiennych kropielnic (często starszych niż budynek kościoła) jako kwietników lub śmietników.

W ponad połowie badanych obiektów kompozycja nawierzchni jest tradycyjna. Jako kompozycję mieszaną określono drogi szersze niż typowe i posiadające barwne wzory. Wokół wielu kościołów przeprowadzono prace adaptacyjne polegające na zmianie tradycyjnych nawierzchni ziemnych na utwardzone. W związku z tym materiał, z którego wykonane są drogi w 69% jest współczesny. Stosuje się wylewany beton i kostkę brukową betonową lub granitową. Obserwowano przypadki układania nawierzchni bezpośrednio przy pniach drzew, co ogranicza roślinom możliwość korzystania z wody opadowej. Tylko wokół jednego kościoła pozostawiono w całości drogę gruntową. Zmianom nawierzchni często towarzyszy budowa schodów. Bezpośrednio przy ścianach świątyń tworzy się opaski z luźno ułożonych otoczków lub grubego żwiru. Woda z rynien bywa odprowadzana za pomocą nieestetycznych betonowych koryt.

W kilku przypadkach pierwotny zasięg terenu przykościelnego został powiększony o grunty sąsiednie. Program funkcjonalny tych obszarów bywa przesadnie rozbudowywany: powstają ozdobne oczka wodne z fontannami, skalniaki, ustawiane są nowe rzeźby, ołtarze polowe, lampy, reflektory i ławki. Pojawiają się duże wybrukowane powierzchnie parkingów i dróg dojazdowych. Towarzyszy temu likwidacja zabytkowych ogrodzeń.

Zauważono paradoks polegający na tym, że tereny przykościelne o niskiej ocenie często występują w otoczeniu kościołów znakomicie zakonserwowanych. Świadczy to o niedostrzeganiu i niedocenianiu roli otoczenia zabytku i jego kontekstu krajobrazowego.

Fot. 1. Drzewa z radykalnie przyciętymi koronami wokół kościoła we wsi Zieliniec w powiecie wrzesińskim.

Photo 1. Trees with drastically cut crowns around a church in the village of Zieliniec in the Września county.

Fot. 2. Współczesne metalowe skrzydła osadzone w zabytkowej bramie kościelnej we wsi Radawnica w powiecie złotowskim (fot. A. Targońska, 2006).

Photo 2. Contemporary metal door leaves in the historical church gate in the village of Radawnica in the Złotów county (photo by A. Targońska, 2006).

Fot. 3. Współczesna nawierzchnia i betonowe koryta wokół drewnianego kościoła we wsi Magnuszewice w powiecie jarocińskim.

Photo 3. Contemporary pavement and concrete beds around a wooden church in the village of Magnuszewice in the Jarocin county.

Fot. 4. Współczesny sposób zagospodarowania terenu przykościelnego w Chłudowie w powiecie poznańskim.

Photo 4. Contemporary space development of the area around a church in Chłudowo in the Poznań county.

Fot. 1, 3, 4 A. Targońska, 2007.
Photo 1, 3, 4 by A. Targońska, 2007.

DYSKUSJA

Z pewnością podobne obserwacje można by poczynić w odniesieniu do innych przestrzeni o niewielkiej skali, których zagospodarowania nie zwykło się zlecać specjalistom (np. przedogródków, terenów szkolnych, otoczenia sklepów czy stacji benzynowych).

Przyczyn takiego stanu rzeczy należy dopatrywać się w braku odpowiedniego wykształcenia, odpowiedniej „edukacji krajobrazowej i ekologicznej” władarzy tych terenów. Z niewielkiego rozeznania dokonanego w programach kształcenia na Wydziałach Teologicznych wynika, że kontekstowi krajobrazowemu kościołów poświęca się minimalną ilość czasu w ramach przedmiotów „Historia sztuki” lub „Konservacja zabytków”. Niekiedy przedmioty te pozostają tylko fakultetami. Tymczasem zagadnienia związane z krajobrazem i przyrodą, ich pięknem, koniecznością troski o nie i mądrego korzystania z ich darów odnaleźć można w przemówieniach papieskich. Papież Jan Paweł II w swoim „Orędziu na XXIII Światowy Dzień Pokoju” głosił: „Istnieje więc pilna potrzeba kształtowania postawy odpowiedzialności ekologicznej: odpowiedzialności wobec siebie samych, odpowiedzialności wobec innych i odpowiedzialności wobec środowiska. (...) Nie można wreszcie pominąć estetycznych walorów stworzenia. Kontakt z przyrodą ma właściwości rekreacyjne, a kontemplacja jej piękna daje pokój i pogodę ducha. (...) Równie intensywne doznania przynosi wymagająca może większego wysiłku kontemplacja dzieł ludzkiego geniuszu. (...) Jednym słowem, nie wolno zaniedbywać relacji, jaka zachodzi między właściwym wychowaniem estetycznym i utrzymaniem zdrowego środowiska naturalnego.”

Wydaje się, że brak kształcenia w kierunku większej świadomości krajobrazowej mógłby być rekompensowany przez zakazy i nakazy prawne. Jednak obecny system legislacyjny nie wymusza prawidłowego kształtowania przestrzeni w skali wido-ków. Miejscowe Plany Zagospodarowania Przestrzennego tylko w bardzo ogólnym stopniu kierunkują kulturowe zmiany w krajobrazie poprzez określanie funkcji terenu i ewentualne obejmowanie go ochroną. W praktyce rzadko korzysta się z możliwości określenia w Planie zasad i parametrów kształtowania zabudowy i zagospodarowania terenu. Nawet jeśli istnieją takie zapisy, to są one bardzo ogólne. W Planach nie narzuca się np. zachowania określonego charakteru przestrzeni i jej podziałów kompozycyjnych, doboru roślin, rodzaju małej architektury itp.

W odniesieniu do obszarów zabytkowych organem, który ustala sposób zagospodarowania terenu jest Urząd Konserwatora Zabytków. Jednak przestrzenie towarzyszące obiektom historycznym, ale nie wpisane do Rejestru Zabytków, takiemu nadzorowi nie podlegają.

WNIOSKI

Wyniki przeprowadzonych badań potwierdziły tezę o deficycie społecznych postaw prokrajobrazowych. Przejawia się on w często nieumiejętnym zagospodarowaniu terenu. Jest szczególnie zauważalny w przypadku, gdy ocenie poddaje się nie duże obszary, o których aranżacji decydują osoby nie związane zawodowo z architekturą krajobrazu. Właściciele poszczególnych fragmentów krajobrazu, nie mając odpowiedniego warsztatu i wyrobionego „smaku krajobrazowego” oraz nie podlegając szczegółowym uregulowaniom prawnym, działają na własną rękę. Duża swoboda w kształtowaniu przestrzeni skutkuje sporą różnorodnością i przypadkowością rozwiązań. Trudno tu mówić o zaniedbaniach czy braku dobrej woli. Wskazywać należy raczej na nieświadomość i nieudolność działań; na brak gustu i wrażliwości, słowem na brak wykształconej postawy prokrajobrazowej¹.

UWAGI KOŃCOWE

Powyższe obserwacje skłaniają do zgłoszenia postulatu o wprowadzenie obowiązkowej nauki o krajobrazie do szkół (na poziomie gimnazjum). Można tu wykorzystać doświadczenia zdobyte w trakcie wprowadzania do programów szkolnych zagadnień z dziedziny ekologii i ochrony środowiska przyrodniczego. Rozpowszechnianiu wiedzy z zakresu postrzegania, oceniania, kształtowania i ochrony krajobrazu kulturowego powinna sprzyjać szeroka dyskusja podjęta w mediach. Ponadto wydaje się celowym tworzenie takich zapisów w MPZP, które będą precyzyjnie kierunkowały indywidualne rozwiązania przestrzenne, wykorzystując tradycję miejsca. Postulować również trzeba rozszerzenie ochrony konserwatorskiej na tereny otaczające zabytki poprzez odpowiednie formułowanie i uzupełnienie wpisów do Rejestru Zabytków.

---

¹ Warto w tym miejscu przytoczyć działania na rzecz wzmocnienia postaw prokrajobrazowych dzieci i młodzieży prowadzone we współpracy Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego i Kuratorium Oświaty w Lublinie, którym przewodniczy dr Jadwiga Michalczyk. Pokłosie tych starań i wymierne efekty działań edukacyjnych i promocyjnych zwanych „lubelskim eksperymentem krajobrazowym” możemy śledzić czytając serię książek: Człowiek a krajobraz (2005), Człowiek a środowisko(2006), Człowiek a przestrzeń (2007), Człowiek a przyroda (2009) – wszystkie pod redakcją J. Michalczyk. (przyp. red. UMP).

LITERATURA

- Borcz Z., 2003: Architektura wsi, Wydawnictwo Akademii Rolniczej we Wrocławiu, Wrocław, 85-87
- Borcz Z., 1999: Krajobraz nizinny wsi dolnośląskich, Wydawnictwo Akademii Rolniczej we Wrocławiu, Wrocław, 36-39
- Borcz Z., 1999: Wiejskie tereny przykościelne na przykładzie Dolnego Śląska [w:] Teka Komisji Urbanistyki i Architektury, XXXI (1999), 39-50

SUMMARY

SHAPING SOCIAL PRO-LANDSCAPE ATTITUDES

In the 1980's the necessity to protect the natural environment was common knowledge. School curricula included problems connected with nature conservation, these issues started to receive much publicity. Legal regulations were improved and expanded to protect areas of highest nature value. In turn, public knowledge on the issues concerning the management and protection of cultural landscape is still marginal.

A lack of common public awareness of landscape value is evident in case of small-scale spaces, such as e.g. home gardens and the immediate surroundings of schools, churches, supermarkets or petrol stations. Where traditional designs were rejected, new forms of land development have been implemented. They are most frequently an imitation of models imposed by fashion or in contrast, they are shockingly bizarre. This phenomenon is especially severe when observed in the surroundings of historical monuments or in Landscape Parks. It is not really a consequence of negligence or a lack of good will on the part of administrators of these objects, it rather results from their ignorance or ineptitude, bad taste and a lack of sensitivity, in other words a lack of a well-developed pro-landscape attitude.

The above observations suggest it is advisable to introduce obligatory teaching of landscape classes in junior secondary schools and to initiate an extensive public debate. Moreover, it is necessary to introduce such regulations in physical development plans which would precisely direct individual spacial management solutions using local traditions. It is also recommended to extend conservation protection to cover areas surrounding historical monuments by the appropriate definition and supplementation of records in the Register of Historical Monuments.